

GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL

**PRELEGERI DE ISTORIE
A FILOZOFIEI**

VOLUMUL III:

- FILOZOFIA SCOLASTICĂ ȘI CEA GERMANĂ
- FILOZOFIA MODERNĂ ȘI ILUMINISMUL

Traducere de D.D. ROȘCA

paideia

București, 2025

CUPRINS

PARTEA A DOUA - FILOZOFIA EVULUI MEDIU	5
Secțiunea I: FILOZOFIA ARABĂ	22
A. FILOZOFIA ȘCOLII MEDABBERIM	25
B. COMENTATORI A LUI ARISTOTEL	28
C. FILOZOFI EVREI	30
Secțiunea a II-a: FILOZOFIA SCOLASTICĂ	31
A. RAPORTUL FILOZOFIEI SCOLASTICE FAȚĂ DE CREȘTINISM	36
B. PUNCTE DE VEDERE ISTORICE GENERALE	53
1. CLĂDIRIA DOGMATICII CREȘTINE	
PE ARGUMENTE METAFIZICE	54
a. ANSELM	54
b. ABÉLARD	60
2. EXPUNEREA METODICĂ A DOGMATICII BISERICEȘTI	61
a. PETRU LOMBARDUL	61
b. TOMA DIN AQUINO	63
c. IOAN DUNS SCOTUS	64
3. CUNOȘTIȚA CU SCRIERILE ARISTOTELICE	65
a. ALEXANDRU DIN HALES	66
b. ALBERT CEL MARE	67
4. OPOZIȚIA DINTRE REALISM ȘI NOMINALISM	68
a. ROSCELIN	69
b. WALTER DIN MONTAGNE	70
c. WILLIAM OCCAM	71
d. BURIDAN	75
5. DIALECTICA FORMALĂ	76
a. IULIAN, ARHIPIȘCOP ÎN TOLEDO	77
b. PASCHASIUS RADBERTUS	78

6. MISTICII.....	79
a. JEHAN CHARLIER.....	80
b. RAIMUND DIN SABUNDA	80
c. ROGER BACON	81
d. RAIMUND LULL.....	81
C. POZIȚIA SCOLASTICILOR ÎN GENERE	82
Secțiunea a III-a: REÎNVIEREA ȘTIINȚELOR.....	95
A. STUDIUL ANTICILOR	96
1. POMPONATIUS	97
2. FICINUS	98
3. GASSENDI, LIPSIUS, REUCHLIN	98
4. FILOZOFIA POPULARĂ CICERONIANĂ.....	99
B. STRĂDUINȚE PROPRII FILOZOFIEI.....	100
1. CARDANUS.....	101
2. CAMPANELLA	104
3. BRUNO.....	104
4. VANINI.....	119
5. PETRUS RAMUS	123
C. REFORMA.....	126
PARTEA A TREIA - FILOZOFIA MODERNĂ	135
Secțiunea I: BACON ȘI BÖHME.....	147
A. BACON [DE VERULAM]	147
B. IACOB BÖHME	161
Secțiunea a II-a: PERIOADA INTELECTULUI GÎNDITOR	186
Capitolul I: PERIOADA METAFIZICII	189
A. Diviziunea I.....	190
1. DESCARTES	190
2. SPINOZA	218
3. MALEBRANCHE	251
B. Diviziunea a II-a.....	256
1. LOCKE.....	256
2. HUGO GROTIUS.....	273

3. THOMAS HOBBS.....	274
4. CUDWORTH.....	278
5. PUFENDORF.....	278
6. NEWTON.....	279
C. Diviziunea a III-a.....	281
1. LEIBNIZ.....	281
2. WOLF.....	299
3. FILOZOFIA POPULARĂ.....	306
Capitolul al II-lea: PERIOADA DE TRANZIȚIE.....	310
A. IDEALISM ȘI SCEPTICISM.....	312
1. BERKELEY.....	312
2. HUME.....	316
B. FILOZOFIA SCOȚIANĂ.....	321
1. THOMAS REID.....	323
2. JAMES BEATTIE.....	324
3. JAMES OSWALD.....	325
4. DUGALD STEWART.....	325
C. FILOZOFIA FRANCEZĂ.....	326
1. DIRECȚIA NEGATIVĂ.....	332
2. LATURA POZITIVĂ.....	335
a. SYSTÈME DE LA NATURE.....	336
b. ROBINET.....	337
3. IDEEA UNEI UNITĂȚI GENERALE CONCRETE.....	339
4. ILUMINISMUL.....	344
Secțiunea a III-a: CEA MAI RECENTĂ FILOZOFIE GERMANĂ.....	349
A. JACOBI.....	350
B. KANT.....	362
C. FICHTE.....	408
1. FILOZOFIA INIȚIALĂ A LUI FICHTE.....	410
2. SISTEMUL TRANSFORMAT AL LUI FICHTE.....	430
3. PRINCIPALE FORME AVÎND LEGĂTURĂ CU FILOZOFIA LUI FICHTE.....	431
D. SCHELLING.....	435
E. REZULTAT.....	464

PARTEA A DOUA

FILOZOFIA EVULUI MEDIU

Prima perioadă a îmbrățișat o mie de ani, de la Tales (550 a.Chr.n.) pînă la Proclus (mort în 485 p.Chr.n.) și la dispariția instituției exterioare a filozofiei păgîne, întîmplată în 529 după nașterea lui Hristos. Perioada a doua ține pînă în secolul al XVI-lea și îmbrățișează astfel iarăși o mie de ani, pentru care, spre a-i parcurge, trebuie să punem încălțăminte înaripată.

Pînă acum filozofia s-a situat înăuntrul sferei religiei elene (păgîne). De acum înainte (în perioada aceasta) filozofia își are locul în lumea creștină; arabii și evreii trebuie menționați numai în chip exterior, numai din punct de vedere istoric. O nouă religie și-a făcut apariția în lume, creștinismul. Prin filozofia neoplatonică noi ne-am familiarizat cu totul cu ideea creștinismului; deoarece această filozofie are ca principiu esențial concepția că absolutul, Dumnezeu, este spiritul, că acesta nu este o simplă reprezentare, în general, ci că Dumnezeu ca spirit este determinat în mod concret. Numai concretul este adevărul, abstractul nu este adevărul; cu toate că și acesta este gîndire, pentru a fi adevărat el trebuie totuși să fie concret în sine însuși; și numai acesta este absolutul, spiritul fiindînd-în-sine-și-pentru-sine.

Acest concret noi l-am văzut deja. Forma mai apropiată a lui, în religia creștină, constă în faptul că pentru conștiința omenească a devenit manifest ce este Dumnezeu; văzute lucrurile mai precis, conștiința a sesizat unitatea dintre natura divină și cea umană: α) ființa acestei unități în sine, β) [prezența ei] în realitatea cultului. Culmii subiectivității îi este familiară reprezentarea. Cultul, viața creștină, constă în faptul că se are în vedere individul, subiectul însuși, că el este considerat demn să ajungă pentru sine la această unitate, să se prețuiască pe sine însuși, întrucît spiritul lui Dumnezeu, grația lui Dumnezeu, cum se spune, sălășluiește în el. Iar învățătura privitoare la împăcare are sensul că Dumnezeu este cunoscut ca un Dumnezeu care se împacă cu lumea. „Că el se împacă” înseamnă, cum am

văzut în filozofia neoplatonică, că el se particularizează, nu rămâne abstract: și de particularizare nu ține numai natura exterioară, ci lumea, și mai ales individualitatea omenească. Interesul subiectului însuși este angajat aici, el joacă aici rolul principal: faptul ca Dumnezeu să fie realizat și ca el să se realizeze în conștiința indivizilor, care sînt în sine de natură spirituală. Iar aceasta cere ca ei, fiind spirit și liberi în sine, să înfăptuiască acea împăcare printr-un proces în ei înșiși, ca ei să realizeze ceea ce ei sînt în sine, anume: spirit, liberi în sine, ca libertate a lor; adică să ajungă la conștiința că cerul este pe pămînt, la conștiința înălțării omului. Lumea inteligibilă nu este «dincolo», ci așa-numitul finit este un element în ea; nu există un «dincoace» și un (dincolo). Concretul, în ce privește pe Dumnezeu, ideea absolută, este lumescul, „altul”, văzut în Dumnezeu, este faptul de a-l ști în sine ca divin, de a-l face divin; – aceasta pe plan spiritual, adică nu în chip nemijlocit. Și în religiile mai vechi divinul este îmbinat cu naturalul, cu omenescul, dar el nu e conciliat, ci este unit numai în mod natural. Unitatea lui Dumnezeu cu ceea ce e natural, cu omul, este acolo o unitate nemijlocită și deci lipsită de spirit, tocmai fiindcă ea este numai naturală. Spiritul nu este natural, el este numai aceea ce se face el pe sine; unitatea care nu este produsă, unitatea naturală, este unitate lipsită de spirit; dimpotrivă, procesul de a produce în sine duce această unitate, face din ea unitate spirituală. Ei îi aparține negarea naturalului, deoarece acesta este numai ceea ce e nemijlocit, ceea ce este lipsit de spirit. Carnea, naturalul, este aceea ce nu trebuie să fie; starea naturală este aceea în care nu trebuie să rămîna omul. Natura este rea prin firea ei, omul e în sine chipul și asemănarea lui Dumnezeu, dar în existența sa concretă el este natural; și ceea ce este el în sine trebuie să fie realizat. Prima naturalitate trebuie să fie suprimată. Aceasta este în general ideea creștinismului.

Pentru a înțelege ideea creștinismului, pentru a o aplica, trebuie să fi cunoscut însă ideea filozofică pentru sine. Despre această idee noi am vorbit deja; însă încă nu este dovedit în ce constă adevărul. Cu toată adinca și adevărata lor speculație, neoplatonicii totuși nu-și demonstraseră doctrina după care trinitatea este adevărul; învățăturii lor i-a lipsit forma necesității interioare. Trebuie să se ajungă la conștiința că numai trinitatea este adevărul. Neoplatonicii pleacă de la Unu care se determină pe sine însuși, care își fixează măsura, din care ia naștere ceea ce e determinat; dar acest procedeu este el însuși un mod nemijlocit și este ceea ce obosește la

Plotin, la Proclus etc. Fără îndoială, sînt introduse și dezvoltări dialectice, în cuprinsul cărora opozițiile, luate ca absolute, sînt demonstrate ca fiind nule; însă această dialectică nu este metodică, ci numai sporadică. Pentru a putea recunoaște că principiul creștinismului este adevărul, trebuie să fi fost cunoscut adevărul ideii spiritului ca spirit concret; și aceasta este forma caracteristică pe care o întîlnim la părinții bisericii.

Prin urmare, ceea ce are importanță este ca lumescul în genere să nu fie lăsat în modul lui nemijlocit de a fi, în naturalețea lui, ci să fie considerat în sine ca fiind particularul, deci ca general, ca lume inteligibilă, ca ceva ce-și are rădăcina și adevărul în Dumnezeu, acesta fiind astfel gîndit ca concret. Din ceea ce este lumesc și este ridicat în felul acesta în Dumnezeu (încorporat în Dumnezeu, primit, numai în adevărul său și nu în forma sa nemijlocită; - nu e vorba de ceea ce numim panteism, deoarece acesta presupune nemijlocitul, așa cum ne este el dat), ceea ce trebuie să se știe pe sine în Dumnezeu, este mai cu seamă omul. Am văzut astfel că omul conține în sine destinație divină, ca fiu prim-născut, ca Adam Kadmon, primul om; această unitate o putem determina ca fiind unitatea în sine, ca fiind ideea concretă, dar ideea concretă numai în sine. Acesta este primul lucru care interesează.

102

În al doilea rînd, ceea ce trebuie notat în această privință este faptul că lucrurile naturale rămîn numai în însinele lor, în conceptul lor, sau că adevărul lor nu pătrunde în viața lor sensibilă, viața lor este individualitatea lor naturală; căci lucrurile vii există ca lucruri individuale, însă această individualitate este numai ceva trecător, astfel încît această individualitate nu posedă o privire retrospectivă asupra lucrurilor naturale. În aceasta stă nefericirea lor, în faptul că adevărul, esența lor, nu este pentru ele însele; și aceasta este cauza pentru care ele nu ajung la infinitate, la liberarea de individualitatea lor nemijlocită, adică nu ajung la libertate, ci rămîn numai în regnul necesității, care înseamnă legătură a unuia cu un altul, încît, cînd acest altul se reunește cu lucrurile naturale, acestea pier, se duc la fund; ele nu pot suporta contradicția. Omul este însă capabil tocmai să o suporte - ca conștiință că adevărul este pentru el și că în acesta el își găsește destinația spre libertate -, el e capabil să contemple ceea-ce-este-în-și-pentru-sine, să știe să se pună în raport cu acesta, avînd ca scop cunoașterea; și în faptul că omul are acest scop, în aceasta e cuprinsă liberarea spiritului, în faptul că

103 conștiința nu rămâne conștiință naturală, ci se afirmă ca conștiință spirituală, adică conștiință că eternul este pentru om; eternul, adică concilierea, unitatea finitului, ca acest subiect, cu infinitul. În consecință, conștiința este procesul acesta de a nu te opri în cuprinsul naturalului, procesul prin care obiect, scop al ei, devine universalul. În faptul însă că Dumnezeu este concretul esențial se află izvorul, rădăcina omului ca și conștiință, dar numai rădăcina; procesul trebuie apoi să-l îndeplinească el însuși în sine, pentru a ajunge la acest adevăr al său.

În al treilea rând. Acestea sînt prezentate sau afirmate ca idee fundamentală a creștinismului. α) Pe de o parte, aceasta este o chestiune istorică; în epoci diferite această idee a fost altfel înțeleasă; azi apar din nou reprezentări deosebite despre ea. Pentru a arăta că aceasta este ideea istorică, ar trebui să arătăm felul în care ea s-a dezvoltat pe plan istoric; însă pe noi nu ne privește aici o astfel de dezbatere istorică. Prin urmare, noi trebuie s-o acceptăm ca premisă, ca propoziție preliminară. β) Pe de altă parte, întrucît această problemă aparține istoriei filozofiei, afirmația că aceasta este ideea creștinismului are o altă situație decît aceea pe care o are, pentru considerarea din punct de vedere istoric. În istoria filozofică afirmația aceasta trebuie să se înfățișeze în forma că această idee a apărut în lume în chip necesar, și anume că această idee a devenit conținutul conștiinței generale, al conștiinței popoarelor, că această religie a devenit adică religia popoarelor. În istoria filozofică, conținutul constă în aceea că drept bază este luat conceptul spiritului și astfel istoria este procesul spiritului însuși, dezvăluirea lui plecînd de la conștiința sa inițială, superficială și învăluită, pentru a ajunge la această poziție a liberei sale conștiințe de sine, – ca astfel să se împlinească porunca absolută a spiritului: „cunoaște-te pe tine însuți”! În conexiunea formelor de pînă acum s-a dovedit că această idee a creștinismului trebuia să apară acum, și anume să devină conștiință universală a lumii. Faptul că ea s-a afirmat ca religie universală este conținut al istoriei; necesitatea aceasta a ideii este ceea ce trebuie expus în chip mai determinat în filozofia istoriei. Recunoașterea acestei necesități a fost numită construire *a priori* a istoriei; nu ajută la nimic să fie defăimată această «construire» și declarată ca inadmisibilă, ba chiar ca prezumțioasă. Istoria este înfățișată fie ca supusă întîmplării, fie, cînd se ia în serios providența divină și guvernarea lumii de către Dumnezeu, în sensul că creștinismul ar fi existat, gata oarecum, în capul lui Dumnezeu,

104

iar momentul apariției lui în lume ar fi întâmplător. Aici însă trebuie luat în considerare ceea ce este rațional, și deci caracterul necesar al acestei decizii a lui Dumnezeu. Considerarea aceasta poate fi numită o teodicee, o justificare a lui Dumnezeu, adică confirmarea ideii noastre; ea este o demonstrare a faptului că, așa cum am spus altădată, lucrurile s-au desfășurat rațional în lume; și ceea ce conține este faptul că istoria lumii înfățișează procesul spiritului, prin care el își realizează cunoașterea sa, conștiința sa despre sine însuși, despre ceea ce este el, – în parte, ca istorie a spiritului, care trebuie să se reflecteze în sine, să ajungă la conștiința despre sine. Și acest fapt este cel ce, în cuprinsul istoriei, se desfășoară în timp, – și anume ca istorie, tocmai fiindcă spiritul este mișcare vie, e procesul care, plecând de la existența sa nemijlocită, produce revoluții ale lumii, ca și ale indivizilor.

În al patrulea rând. Întrucât se presupune astfel că această idee a trebuit să devină conștiință generală, religie universală, se afirmă existența în ea a izvorului unei idei proprii conștiinței particulare. Noua religie a făcut din lumea inteligibilă a filozofiei o lume a conștiinței comune; Tertulian spune că acum și copiii știu despre Dumnezeu ceea ce au știut numai cei mai mari înțelepți ai Antichității. Această idee conține și păstrează înfățișarea potrivită pentru conștiința reprezentatoare, forma conștiinței exterioare, – nu forma gândului numai universal, căci altfel ar fi o filozofie a religiei creștine; și aceasta este poziția filozofiei; ideea în forma gândirii și nu felul în care există ideea pentru subiect, în care ea este îndreptată spre el. Elementul prin care această idee există ca religie aparține istoriei religiei, adică dezvoltarea, forma ei; acest element trebuie să-l lăsăm la o parte. Totuși, să invocăm aici un singur exemplu. Așa-numita doctrină despre păcatul strămoșesc conține afirmația că primii noștri părinți au păcătuit, că această stare de păcat s-a transmis la toți oamenii, ca o boală ereditară la toți urmașii, în chip exterior, ca ceva moștenit, înăscut, ceva ce nu aparține libertății spiritului, ce nu-și are cauza în aceasta; prin acest păcat strămoșesc – se spune mai departe – omul și-a atras asupra sa mânia lui Dumnezeu.

105

α) Or, dacă rămânem la aceste forme, constatăm că în ele este vorba despre primii strămoși, considerați din punctul de vedere al timpului și nu al gândului; gândul despre acești «primi strămoși» nu este altceva decât cel al omului în sine și pentru sine. Ceea ce se spune despre om ca atare, ceea ce în general este fiecare om în el însuși, apare aici în forma primului om,

a lui Adam. Și, la acest prim om păcatul apare tot ca ceva accidental, mai ales prin faptul că el s-a lăsat ademenit să mănânce din măr. Dar acest fapt nu este doar reprezentarea că Adam a mâncat numai din fruct, ci e vorba de pomul cunoașterii binelui și răului; ca om, el trebuie să mănânce din acest pom, altfel nu este om, ci un animal. Fundamentală trăsătură de caracter prin care se deosebește el de animal este faptul că el știe ce este bine și ce este rău. Astfel, și Dumnezeu spune: „Iată, Adam a devenit ca unul dintre noi, știe ce este bine și ce este rău”. Numai datorită faptului că omul este o ființă gânditoare poate el face distincție între bine și rău; numai în gândire rezidă izvorul răului și al binelui; dar în gândire se află și vindecarea răului cauzat de gândire.

106

β) În aceste forme mai stă apoi gândul că omul este rău de la natură și că el moștenește această fire a sa. Împotriva acestei concepții se obiectează că cel rău nu poate să sufere pedeapsă pentru acest fapt, întrucât nu există imputare pentru ceea ce e înăscut. Afirmația că omul este rău de la natură pare a fi dură. Dacă renunțăm la această expresie dură, referitoare la pedeapsa divină etc., și întrebuițăm cuvinte mai blinde, generale, atunci trebuie să spunem că omul, așa cum este el de la natură, e ceea ce nu trebuie să fie, că el are destinația să devină pentru sine ceea ce el este doar în sine. Această reprezentare a păcatului strămoșesc are pentru noi semnificația că omul trebuie să aibă despre sine credința că el, ca ființă naturală, așa cum este el nemijlocit, nu este așa cum trebuie să fie înaintea lui Dumnezeu. Or, gândul că acest fapt ține de destinația omului ca atare este reprezentat aici ca ereditate. Suprimarea purei naturalități ne este cunoscută ca simplă educație, care se realizează spontan; prin educație se produce o înfrînare, o adevărată la bine, în genere. Acest lucru pare a se realiza cu ușurință. Are însă o importanță infinită faptul că tocmai concilierea lumii cu sine însăși, tămăduirea ei, să fie înfăptuită pe calea simplă a educației. Prin urmare, noi nu trebuie să ignorăm conținutul formelor de care este vorba, ori chiar să-l repudiem, ci trebuie să pătrundem pînă la conținut ca să-l cunoaștem. Dar nici nu trebuie să le considerăm drept forme absolute și să voim să reținem și să afirmăm învățăturile creștine absolut numai în această formă, cum s-au petrecut altădată lucrurile în cuprinsul unei uscate ortodoxii.

Ceea ce interesează acum este transformarea principiului creștinismului, care a fost explicat pe larg, în principiu al lumii; este sarcina lumii

de a introduce în sine această idee absolută, de a o realiza în sine; e sarcina lumii de a se concilia cu Dumnezeu. Pentru aceasta, este în primul rând necesară răspîndirea religiei creștine, e necesar ca această religie să pătrundă în inima oamenilor. Dar acest lucru se află în afara cercului expunerii noastre. Inima înseamnă omul subiectiv, ca acest om, iar acesta are, datorită acestui principiu, o altă poziție decît cea pe care o avea mai înainte; este lucru esențial ca acest subiect să fie aici prezent. Subiectul este obiectul grației divine; fiecare subiect, omul ca om, posedă o valoare infinită, el este destinat ca spiritul divin să sălășluiască în el, ca spiritul său să se unească cu spiritul divin; și acesta este Dumnezeu. Omul este destinat să fie liber, el este recunoscut în religia creștină ca liber în sine; această libertate a subiectivității este inițial încă formală, potrivit principiului subiectivității. În al doilea rând, este necesar ca principiul religiei creștine să fie elaborat ca gînd, să fie încorporat cunoașterii gînditoare, să fie realizat în cuprinsul acesteia, astfel încît aceasta să ajungă la conciliere, să cuprindă în sine ideea divină și bogăția de gînduri a ideii filozofice să fie îmbinată cu principiul creștin. Căci ideea filozofică este ideea de Dumnezeu, iar dezvoltarea cunoașterii pe calea gîndirii trebuie să fie unită cu principiul creștin; fiindcă gîndirea are dreptul absolut de a cere să fie conciliată, adică principiul creștin să corespundă gîndirii. În al treilea rând, este apoi necesar ca ideea să fie inoculată realității, să fie immanentă acesteia; să nu existe doar o mulțime de inimi credincioase, ci, dimpotrivă, pornind din inimă ca dintr-o lege a naturii, să fie constituită o viață a lumii, o împărăție, să se realizeze concilierea lui Dumnezeu cu sine în lume, nu ca o împărăție a cerului, situată «dincolo»; ci ideea trebuie să se realizeze în cuprinsul realității. Ea există deci numai pentru spirit, pentru conștiința subiectivă; și trebuie așadar să se împlinescă nu numai în inimă, ci ca împărăție a conștiinței reale. Inițial, la apariția creștinismului, s-a spus: „Împărăția mea nu este de pe lumea aceasta”; dar realizarea a trebuit să devină lumească și trebuie să fie astfel. Cu alte cuvinte, legile, moravurile, constituțiile de stat, și în general tot ceea ce aparține realității conștiinței spirituale, trebuie să devină raționale.

Acestea sînt cele trei sarcini.

a) Prima expansiune, în inimi, se află în afara domeniului cercetării noastre. – b) A doua, elaborarea religiei creștine pe planul cunoașterii prin gîndire, au îndeplinit-o părinții bisericii. Nici această prelucrare a

107

108